

Riječki primer razvoja propisa o trgovini i formi trgovačkog organiziranja do kraja 18. veka

Bartulović, Željko

Source / Izvornik: **Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu - Collection of papers, Faculty of Law, Nis, 2019, 58, 81 - 97**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.5937/zrpfni1982081B>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:118:052906>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

PRAVNI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

UDK 34(058)

ISSN 0350-8501

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

**ЗБОРНИК РАДОВА
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ**

БРОЈ 82 | ГОДИНА LVIII | 2019

**COLLECTION OF PAPERS
FACULTY OF LAW, NIŠ**

Nº 82 | YEAR LVIII | 2019

НИШ, 2019.

Др Жељко Бартуловић,*
Редовни професор Свеучилишта у Ријеци
Правни факултет

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
doi:10.5937/zrpfni1982081B

UDK: 347.79(497.5)"17"
323(497.5)(=163.41)"17"

Рад примљен: 20.12.2018.
Рад прихваћен: 25.01.2019.

РИЈЕЧКИ ПРИМЕР РАЗВОЈА ПРОПИСА О ТРГОВИНИ И ФОРМИ ТРГОВАЧКОГ ОРГАНИЗИРАЊА ДО КРАЈА 18. ВЕКА

Апстракт: Аутор истражује правно-повесни аспект развоја облика привредног пословања и утицаја државе на њега. Уз античке примере анализира неке средњовјековне облике поморског пословања на Јадрану. Они се развијају без утицаја власти, путем трговачке праксе. У континенталној Хрватској утицај владаоца на развој gospodarства види се на примјеру Златне буле загребачком Градецу 1242. Статут Ријеке из 1530. у нормама инсистира на сигурности трговине и брзом судском решавању спорова међу трговцима и поморцима. Актима о проглашењу слободе пловидбе Јадраном 1717, као и Ријеке и Трста слободним (бесцаринским) лукама, цар Карло VI даје потицај новом трговачком развоју. Средином века доноси се низ административно-привредних реформи које прати утемељење трговачких компанија, примитивних акционарских друштава те пораст броја трговаца појединаца. У развоју ријечке трговине важно мјесто имали су и српски трговци.

Кључне ријечи: трговачки прописи, 18. век, Ријека, Срби.

1. Увод – антички период

Хисторија даје бројне примере о различитим формама трговачких послова и повезивања трговаца. Држава својим прописима ограничава, усмерава или потиче привредне активности и њихове организационе форме. Повесна анализа интеракције gospodarства, државе и права као и интердисциплинарно истраживање економских аспеката врло је корисно. Трговина града и луке Ријека били су предмет различитих истраживања, али правних није било много.

* zeljko@pravri.hr

У старом Египту вањска трговина одвијала се посредовањем државе која ју је контролисала (Bartulović, 2014: 21). Хетитска држава осигуравала је заштиту трговаца па чл. 5 законика из 16. в. пр. н. е. „Убиство трговца“ одређује казну од 100 мина сребра (Кандић, 1983: 63).

Диоклецијан у 3. в. н. е. покушава превладати економску кризу државном регулацијом привреде. Цареви дају привилегије удружењима занатлија, трговаца (*collegia negotiatorum*) и поморских превозника (*navicularii*), али су их и контролисали. Гушење приватног предузетништва и интервенционизам државе назива се „војно-индустријски комплекс“ (Karajović, 1997: 64–67, Бујуклић, 2016: 47, Boras, Margetić, 1998: 197–198).

2. Златна була Градецу 1242.

Сломом Рима долази до замирања робно-новчане привреде, уз неке изузетке, нпр. у доба каролиншке ренесансе. Нови узлет почиње за крсташких ратова када долази до директних контаката Запада и Истока па и трговине у 13. веку.

У континенталној Хрватској настају насеља која живе од занатства и трговине. Правна форма настанка урбаних насеља биле су и повеље о оснивању привилегованих слободних и краљевских градова, нпр. Вараждина 1220, Вировитице 1234, Самобора 1242, Крижеваца 1252, Бихаћа 1279, Копривнице 1356. итд. Златна Була Беле IV Градецу из 1242. садржи најопширнију листу привилегија. Краљ „гостима“ (*hospites*) даје право слободног насељавања (упореди модерно стицање држављанства и радне дозволе). Ако се не нађу пљачкаши, штету трговцима плаћа власт тог територија. Грађани не плаћају царине унутар државних граница (уп. данашње бесцаринске зоне). Краљ је досељеницима дао власништво над земљиштем и ослободио их свих обавеза идућих пет година (Margetić, Sirotković, Bartulović, 1989: 33–35, Margetić, 2000: 205–206). У Градецу се у 14. веку помињу жене које послују самостално или као ортакиње, нпр. „госпођа Маргарета трговкиња“ (*domine Magarethe institricis*). Статут из 1425. помиње „хљебарице“ и „соларице“, а грађа трговкиње, крчмарице и „угледне пословне жене“ и као кредиторе (Margetić, Apostolova Maršavelska, 1990: 105–106, Apostolova Maršavelski, 1986: 118–123).

3. Примери трговачких послова на Јадрану

До развоја трговине долази и у комунама на Јадрану. Глосатори буде успавану правну науку, а постглосатори проучавају и статуте северно-италијанских комуна јер садрже нове облике трговачких послова.

У Венецији настају нови облици поморског пословања и трговачког повезивања.

У *рогадију* (у Далмацији *rogancia*) прималац ствари, трговац, обавезује се обавити посао за власника, у његово име, а уз свој ризик. Његова зарада је у разлици продајне цијене и онога што преда власнику. *Collegantia* је најчешћи посао 12. века. Улагач (*stans, iactor*) даје двоструки износ капитала, а друга страна (*procertans, tractator*) путује и тргује. Добит деле по пола, а губитак сразмерно уложеном капиталу. Сплитски статут из 1312. познаје колеганцију, али и социјетет (*societas*) (књ. III, гл. 73). Маргетић пише да се ради о двострукој колеганцији у коју две стране уносе капитал. Такви уговори постоје и у Дубровнику у 13. веку. У Венецији термин колеганција означава двострану колеганцију док једнострана нема правни назив (Маргетић, 1995: 205, Маргетић, 1997: 263–284, Kostrenčić, 1915: 287, Веус, 1988: 309, Statut Grada Splita, 1988).

Entega је уговор у којем једна страна улаже капитал или робу, друга страна брод, а морнари рад. То је најразвијенија форма социјетета, својеврсни средњовековни *joint venture*. Зарада се дели на трећине, а ван Јадрана због већег ризика већи дио примају власник брода и робе, тј. капитала. Регулира га и Дубровачки статут из 1272, а користи се до 16. века (Statut grada Dubrovnika, 1990, књ. VII, гл. 42–53).

Marinarii ad partem су морнари који не примају плату већ удео у заради при чему морнари преузимају и обавезе у одржавању и поправку брода (књ. VII, гл. 1) и штету која на терету ако брод није добро одржаван (књ. VII, гл. 6). У 16. и 17. веку ову форму пословања зову „пловити на дубровачки начин“. Разлог њеног постојања несигурност је поморских путовања.

Друштво каратиста настаје када се при градњи или коришћењу брода власнички удео идеално дели на 12 или 24 карата. Сувласници зависно о висини удела стичу право на удео у добити (Kostrenčić, 1914: 962, Šundrica, 1972: 15, Свитанић, 1979: 222, Маргетић, 1997: 263–279, Bartulović, Aflić, 2018: 15). То је облик примитивног акционарског друштва који се користио због ризика од пропасти брода.

У рибарској дружини једна страна даје брод, друга мреже, а рибари улажу радну снагу. Добит се дели у различитим размерима (Веус, 1988: 309, Bartulović, 2008: 23).

4. Трговачки прописи у статуту Ријеке из 1530. године

Према Херкову, Ријека је у 16. веку била „угледан трговачки град“, па се са „обзиром на велике користи“ од трговине и заната „настојало разним

мјерама... унапредити и разним погодностима привући што већи број страних трговаца“ (Herkov, 1948: 109–110). Пропис књ. I, гл. 53, „О куповању трговачке робе и о исплатама трговцима за њихову робу“, објашњава: „У сврху да би наш град био што богатији и да нашем краљу порасту приходи од даћа множином трговаца, који ће долазити овамо у што већем броју својом робом ради брзе исплате њихове робе...“. Статут предвиђа исплату цене за продану робу у најкраћем року, истог или следећег дана, а у случају продаје на почек у договореном року, као и казну за онога тко не изврши преузете обавезе. Суди се у скраћеном поступку. Страном трговцу припада накнада за трошкове настале кашњењем исплате (књ. I, гл. 53). Уписи у трговачким књигама сматрају се веродостојнима (књ. I, гл. 15). Трговачки спорови суде се по скраћеном поступку до 15 дана (књ. I, гл. 3 и 9). Контролише се квалитета робе на тржишту и мере, а продаја је јавна (књ. III, гл. 39–41, књ. IV, гл. 14). Купци су на захтев тржишних инспектора морали показати робу и навести количину и цену купљенога. Трговачки и занатски послови забрањени су за благодане и празнике, осим за поткиваче и за набавку хране (књ. IV, гл. 1). Трговачки цехови (еснафи) контролисали су рад својих чланова. Статут прописује цене меса, рибе, круха и рада трхоноша (књ. IV, гл. 8, 10, 11 и 15) (Petranović, 2018: 36). Братовштина Св. Михаела окупља обућаре (*caligari e zavatini*), а братовштина Св. Николе морнаре и рибаре (Bartulović, 1995: 120, Torcoletti, 1954: 83–89, Kobler, 1996: 276–278).

5. Правни аспект привредног развоја Ријеке током 18. века

Ријека је као хабсбуршки посед била под јурисдикцијом дворских органа који брину о приходима и управљању имовином. Дворска комора, основана 1527, брине о приходима и расходима, контроли земаљских комора, финансирању двора и војске. Бечка градска банка (*Wiener Stadtbank*) основана 1705. и Опћа банка (*Universalbankalitat*, 1714) воде банкарство. Комерцијални колегиј за унапређење трговине основан је у Бечу 1666, а 1718. Главни комерцијални колегиј (*Haupt-Kommerzienkollegium*). За Хрватску и Угарску надлежна је Угарска комора која је до 1715. зависна о бечкој Комори. Она је контролисала приходе владаоца и управу имања. Од 1772. преузела је финансирање администрације у Хрватској. Дворска комора управља земљиштем, а приходи иду за уздржавање крајишке војске (Beus, 1969: 29–31, Beus, 1985: 178–179).

Хабсбуршка монархија до 18. века није стимулисала поморску трговину и развој лука. Када на трон из Шпаније, ондашње поморске силе, долази цар Карло VI 1711, он жели искористити поморске потенцијале. Цар

слама монопол Венеције на пловидбу Јадраном и манифестом 2. јуна 1717. проглашава *ради промицања, уређења и увећања трговине у нашим насљедним земљама... да смо сматрали упутним и корисним опскрбити свим важим средствима, те прихватити и подупирати оне који би изразили жељу настанити се ондје и признати им међу свим другим средствима сигурну и слободну пловидбу Јадраном*. Користећи се ратним успехом против Турака склопио је политичко-трговачки уговор са султаном Ахмедом III о слободи трговине поданика на рекама, мору и копну 27. јула 1718. (Ilustrirana, 1975: 97 и 100, Lukežić, 2015: 12).

Нов корак је патент 18. марта 1719. којим су градови Трст и Ријека проглашени слободним лукама (т. 3). Истиче се право на досељавање и заштита страних бродовласника и трговаца (т. 1). Владар обећава поправити и саградити цесте, а трговци ће у свим лукама и водама пристајати без пратње или дозволе (т. 2). Тако је 1728. довршена цеста од Ријеке до Карловца названа према цару – Каролина. Она је спој с Купом, Савом и Дунавом – тзв. „житним путем“. Сваки трговац и поморац може слободно упловити, испловити и пословати уз плаћање заштитне таксе, узгредице, регалије и малтарине те 1,5 % конзуларне или адмиралитетне царине од вредности продане робе. Саградити ће се и карантена, што је учињено 1726. Брод који скриви насиље сматра се гусарским и надокнадити ће штету чак и ако отплови. Комора ће саградити трговачке магацине (т. 4). Основати ће се осигуравајућа банка или компанија за помоћ бродовима у случају потребе за новцем (т. 5). Трговцима ће судити посебан менични суд (т. 6) основан 20. маја 1722. Трговци се могу настанити унутар градова без посебних такси и пореза (т. 7). У случају рата трговци могу отићи у року од године дана с робом и не смеју се узаптити (т. 8). *Ius naufragii*, тј. право присвајања спашених ствари у случају бродолома је забрањено (т. 9). Трговци су изузети од уконачивања војске (т. 10). Бродови су ослобођени од прегледа ако су имали путне исправе и попис бродског товара (т. 11). Свака „нација“ могла је у граду или ван њега саградити јавну зграду за пословање, а трговцима се потврђују све могуће стварне и личне слободе (т. 12) (Herkov, 1979: 166–169, Бартуловић, Ранђеловић, 2012: 105).

Економисти од 16. века указују на потребу оснивања трговачких компанија којима ће владари давати концесије и надзирати их лакше него појединце – трговце-авантуристе (*merchant adventurers*). Оне имају већи капитал па ће лакше пословати и оружаном штитити бродове. Најстарије су енглеске, руска компанија (*Moskovy Company*, 1554), левантска (1581), источноиндијска (1600) и холандска источноиндијска (1602) (Herkov, 1979: 30, Margetić, 1998: 151, Klinger, 2006: 16–18). Ријечке реформе део су учења меркантилиста,

богатство државе мери се количином новца, производња је подређена стицању новца, посебно извозом (Šišul, 2006: 77–99).

Оснива се *Царска привилегисана компанија (оријентална, источноиндијска)* 28. јула 1719, са седиштем у Бечу, ради трговине с Левантом и Далеким истоком, са филијалама у Ријеци, Бакру, Београду и Месини (Herkov, 1979: 30, Dubrović, 2018: 39). Капитал од 75.000 форинти требао је потакнути трговину с Турском, бродоградњу, дизање мануфактура и мрежу складишта. Компанија добива привилегију градње бродова у Трсту, Ријеци и Бакру. Бирократско пословање и слабе финансије доводе до стечаја 1731. и укидања 1742. Филијала у Ријеци имала је монопол трговине на велико у граду, а 1721. основала је радионицу за прераду воска и свећа и фабрику конопа. Директора, Естерајхера из Кемптена, Лукежић описује као *првог представника модерног манаџмента меркантилистичког типа у Ријеци*. Трговци и страни мајстори дају граду космополитску ноту (Lukežić, 2015: 13, Žic, 2003: 108, Žic, 1998: 47–48).

Део плана било је оснивање Индијске компаније у Остендеу, у Хабсбуршкој Холандији 1722, али краткотрајно јер су се Британци томе противили. Безуспешни покушаји настављају се до краја 18. века. Вилијам Болтс 1775. у Трсту оснива Азијску компанију уз помоћ банкара из Антверпена, која је трговала у југоисточној Африци, Индији и Кини на основу десетогодишње привилегије. Капитал је увећан 1781. јавном понудом 1.000 деоница, али 1785. компанија банкротира. Пословање је изазвало отпор Португалаца, Енглеза и Данаца који нису подржавали јачање хабсбуршке трговине (Herkov, 1979: 32, Dubrović, 2018: 39–40).

Због турских ратова и пиратске опасности размишљало се о градњи ратних бродова. Цар је 1733. хтио купити бродоградилиште у Трсту за потребе арсенала, али двор није имао капитала. Склопљен је „пријатељски уговор“ с пиратима 1748. јер нема обране од алжирских, туниских и триполитанских, тзв. *барбарески*. Држава намеће бродовласницима „јавно-приватно“ партнерство тражећи да сами наоружају своје бродове. Регулација пловидбе Едиктом о пловидби 1774. позитиван је правни корак у модернизирању пловидбе (Herkov, 1979: 31, 41–44, 92).

Двор оснива административно-привредне органе. Врховна трговачка интенданца (*Kommerzialhauptintendantz, Suprema Intendenza commerciale*) основана је у Трсту 1731. и подређена Комори крањској са задањом развоја трговине на Аустријском приморју, али без политичке надлежности. Марија Тереза 1746. у Бечу оснива Трговачки директоријум (*Commerci- en Ober-Directorium*), преименован у Трговачки савет 1772, чиме држава централизира трговачку политику. У Трсту је 1749. гроф Висенхутен

именован интендантом Аустријског приморја и капетаном Трста, зависан о Врховном директоријуму у Бечу. Тиме је организација проширена на Аустријско приморје. У Ријечи је 26. јануара 1753. основано *Цесарско краљевско намесништво (Komerzasesorij)* за капетаније Ријеку, Трст и Бакар које извршавају политику Интенданце. Судска власт у трговачким и меничним предметима пренесена је на *Менично-трговачки суд и Поморски конзулат (Tribunale cambio mercantile e Consolato di mare)*. Приморска трговинска провинција (*Provincia mercantile del Litorale, Аустријско приморје*) основана 1753. у Трсту обухваћа луке: Аквилеју, Трст, Ријеку, Бакар, Краљевицу, Сењ и Карлобаг. Потчињена је Интенданци, а интендант, капетан Трста, надлежан је за администрацију, трговину, поморство и здравство. Ријека и Трст задржали су режим „слободних лука“ (Bartulović, 2004: 15–16, Lukežić, 2015: 13, Faber, 2001: 78–81).

Након административних реформи за развој поморске трговине двор путем Трговачког директоријума у Бечу 1750. оснива Тршћанско-ријечку привилеговану компанију с концесијом трговине и прераде шећера у наследним земљама Монархије, с правом грађења зграда и складишта, ослобођење царина и даћа за увоз сировине у Ријеку и Трст, продају без царине само уз плаћање трошарине те градњу властитих бродова. Сви су запослени ослобођени кметских давања, работе и уконачивања војске. Капитал од 1.088.000 форинти подељен је у 1.364 акције међу 231 акционара. Највећи је био гроф де Фрис са 256 акција, а већину имају трговци и банкари из Беча, Хамбурга и Антверпена, јер је Аустријска Холандија најразвијеније поморско-трговачко подручје оног доба. Марији Терези поклоњено је 13 акција. Холандски акционари имали су 43 гласа у скупштини акционара 1752, а аустријски 22. Акције су имале правни статус некретнина, а странац, власник најмање 20 акција био је у наследном праву изједначен с домаћим лицима. Акције странаца нису се могле конфисцирати ни у случају рата против њихове државе. Компанија је код подмирења потраживања имала право предности пред осталим повериоцима. Акционари претходне компаније који су ушли у нову добивали су за свој стари капитал акције новог друштва. На челу компаније је холандска трговачка кућа Арнолд из Антверпена, а скупштини дионичара председава градоначелник Антверпена Пјер Веленс. Холанђани су успели да Ријека буде седиште Компаније, иако је Беч опонирао. Запослено је око 1.000 радника, док су тадашње мануфактуре имале тек неколико десетина. За остареле и болесне раднике основана је сиромашка благајна. Као пример либерализма истиче се и оснивање масонске ложе *L'Ami Solitaire Inconnu a l'Oriente de Fiume*. Компанија има монопол на трговину шећера и подружнице од Трста, Беча, Темишвара, Херсона, Цариграда, Солуна, Лисабона, Вера Круза, Крима,

Филаделфије (командитна кућа), Сантјаго де Чилеа итд. Због страха од губитка монопола на шећер компанија шири пословање рудницима угљена у Лабину, гвожђа у Трбижу и живе, оснива мануфактуре воска и поташе, бродоградилшта и талионицу гвожђа. Увозила је робу из Холандије (каву, чај, бибер, сушену рибу из Норвешке, индиго из Нанта итд.). Директори Компаније водили су комисионе послове Азијатског трговачког друштва *Царски орао (Der kaiserliche Adler)*. Плате стручних радника из Холандије и Хамбурга биле су двоструко веће него у њиховим земљама како би их привукли на долазак. Уз седиште је у Ријеци саграђена рафинерија шећера. Рафинерија је највећа фирма Монархије са привилегијом прераде шећера на 25 година, што је продужавано до 1828. Пропадање узрокују Наполеонови ратови и прерада репе уместо трске. Заштићено меркантилистичко пословање путем владарских привилегија потискује либерализација тржишта. Још 1762. тршћански интендант Ричи упозорава да монополи спречавају конкуренцију на тржишту, као и прекомерна заштита интереса радника. Компанија је ликвидирана одлуком угарског сабора у Пожуну 1825, а скупштина акционара продала је имовину на јавној аукцији 1829. (Dubrović, 2018: 19, 30–34, Тошева Karłowicz, 2015: 31–44, Lukežić, 2004: 19–20, Žic, 2003: 101–103, Trkulja, 2006: 46).

Инвентивни појединци траже нове трговачке путеве. Гроф Перлез, први управитељ Баната, потиче везу с Ријеком. За трговину житом преко Ријеке основана је 1759. Темишварска компанија. Она добива десетогодишњу привилегију за извоз производа из Баната преко Ријеке и Трста, но због губитака 1763. ради се санациони елаборат и реструктурирање у Компанију Темишвар-Трст, али и она убрзо пропада. Ријечка компанија тражила је од Темишварске помоћ за отварање куће за продају шећера у Темишвару (Dubrović, 2018: 41–49).

Трговачка провинција је укинута, а Ријека реинкорпорисана Хрватској 14. фебруара 1776. Основана је Северинска жупанија и губерниј у Ријеци с Јозефом Мајлатом де Секељем као гувернером и жупаном. Оснивање губернија дало је потицај градњи луке и трговини житом из Паноније. Залагањем Мајлата основане су Трговачка бурза (*La borsa mercantile*) и Трговачки касино 1779. (Dubrović, 2018: 12–13, Tadić 2006: 143–144, Lukežić, 2015: 16).

Године 1778. основан је Бакарски муниципијум у чији састав улази Ријека. Бакар је био највеће хрватско насеље са 7.656 становника, док је Ријека имала 5.956, а Загреб 2.815. Ријечки патрицији страхују од тога да их већи Бакар и привредно „прогута“ па траже признање градских привилегија. Марија Тереза је 23. априла 1779. дефинисала Ријеку као *corpus separatum*

(посебно тело) директно припојено Угарској круни. То подстиче Угарску да Ријеку сматра својом. Јосиф II 20. марта 1786. укида Северинску жупанију и оснива Угарско приморје у који улази и Ријечки котар (срез). Ријека је у административним и привредним пословима, као и Хрватска, подређена Угарском намесничком већу (Lukežić, 2015: 14, Žic, 1988: 52–53, Hauptman, 1953: 209, Bartulović, 2008: 31). Крај овог доба означава смрт Јосифа II 1790. Угарском сабору упућен је анонимни предлог реорганизације *Projectum Articuli* према којем би „илирској нацији“ били препуштени Ријека, Бакар, Краљевица и Каролиншка цеста па би град с околином постао трговачки емполијум (Toševa Karpowicz, 2015: 61–64).

Важан фактор у развоју привреде је квалитетна радна снага. Протестанти у Хрватској нису имали признат статус док Јосиф II 1781. није издао патент о верској толеранцији признајући их за равноправне грађане који се могу бавити привредом. Но у Ријечи су имали права па се, према Дубровићу, овде шири протестантска радна етика (Dubrović, 2018: 81, Milošević, 2006: 131–141).

Трговац Јаков Брадичић из Ријеке 1787. царским патентом добива привилегију извоза жита и друге робе на црноморском извозном правцу на десет година, али пропада због рата, па 1791. угарском сабору подноси Нацрт трговачко-родољубног угарског друштва са седиштем у Пешти. Андрија Људевит Адамић, пословни човек фасцинантних способности, предност даје ријечкој рути. Он није основао јединствену трговачку кућу и остаје веран малим ортачким партнерствима и дионичким уделитема у пословању, неким за једнократни потхват, тргује духаном, конопљом, храстовином, соли, али оснива и осигуравајућа друштва. Основао је фирму *Simone Adamich & Figlio* 1786. са оцем. Предлагао је оснивање трговачке кредитне и дисконтне банке 1791, а на сабору у Пожуну оснивање угарске националне компаније *Привилегисаног друштва за угарску трговину* са седиштем у Ријечи и филијалом у Пешти (Lukežić, 2005: 15–75, Dubrović, 2005: 86–89, Dubrović, 2005: 184–185, Röss, 2005: 187–221, Labus, 2005: 332–338).

У Ријечи су 1804–1806. постојале бројне фабрике и мануфактуре у власништву појединаца или ортака, као и 52 трговца појединца (Toševa Karpowicz, 2015: 39–40, Lukežić, 2015: 17). У пословном животу било је и жена. Јохана Катарина Виренделс рођ. Неф, Фламанка, жена директора Трговачке компаније Петера Јана Бернарда Виренделса, била је од 1783. до 1794. са Томасом Ђулијанчићем „тихи друг“ (*socia tacita*) трговачке куће Санта Сантарелија за трговину дрветом и конопљом (Lukežić, 2004: 21).

Енглески путописац Томас Воткинс 1789. пише: *Ријека је једна од ријетких лука које припадају аустријском цару који је многим мудрим повластицама и заштитним мјерама знатно унаприједио њезин трговачки промет. Лукежић цитира Ерцега: Ријека је била капиталистичка оаза у мору феудализма... излази из оквира државне заједнице, те израста у свјетски пословни субјект. Тому су знатно придонјели средишњи државни прописи и повластице, затим земаљске одлуке и локални прописи те, напokon, сами пословни људи својом пословношћу и новцем* (Lukežić, 2015: 15–16). Већ у XIX веку наступа нова генерација привредника која не сваштари него се концентрира на једну делатност проводећи *idea industriale* (Дубровић, 2018: 81).

6. Српски и други православни привредници у Ријеци

Трговачка важност Ријеке утиче на досељавање становника. Први православци у Ријеци били су Грци. Нотарски запис из 1450. спомиње Деметрија Грека из Венеције, а 1548. умрла је Лека Гркиња. Почетком 18. века неки грчки досељеници прелазе на католичку веру. Лекар Антонио Мољано/Дамуљано жени се 1719, а *каванар* Доменико де Паули 1734, док Константин Кандици 1736. крсти кћи по католичком обреду, а од 1730. и чланови грчке породице Дани постају грађани. Листа трговаца 1786. спомиње Манојла Канела са Крита, Атанасија Косту из Епира и Димитрија Мауриција из Ефеза. Крајем 18. века у Ријеку се доселио бродовласник Теодор Манастериоти, а касније и Георгиј Мелисино са Кефалоније (Lukežić, 2004: 24–27). Мелисино се жени као католик, али кћи и сина крсти у православној општини. Био је руски конзул у Ријеци од 1813. (Тошева Карповић, 2015: 76–79).

Ослобођење панонских простора од турске власти крајем 17. и почетком 18. века потицај је на њихово насељавање и развој трговине. Прометни положај Ријеке упућује је на Карловац и водени пут према дунавском сливу и Панонској низини. Државне промене, трговачке и прометне везе утичу на долазак Срба. Иницијативу даје и цар Карло VI, патентом 9. јуна 1717. обећајући досељеницима (208 породица) из „турске Далмације“ „у земљама нашег Аустријског приморја, било у старој или новој Краљевици или у крају који се зове Винодол или такођер покрај нашег града Ријеке, званог Код Светог Вида“ добивање земље за градњу кућа, неометану слободу вере и право на свештеника, итд. Препис акта од 3. маја 1719. Стефану Серафину, „изасланику неких православних обитељи из источних крајева“, који тражи дозволу за досељавање на јадрански простор у сврху трговања обећава то право (т. 1), одобрава да верске обреде и подуку обављају у „приватним кућама“ што изазива спорове јер не обухваћа градњу јавних храмова, да

примењују грегоријански календар и у посту (т. 3, ! оп. аут.), допушта се настан у дистрикту Ријеке, али не и градња јавног храма (т. 4) и право трговине у Бакру и луци Букарица (Бакарац), али и другде (т. 6) (Pravoslavljе, 2017: 7–13, 61, Костић, 1957: 39). Ипак, података да су се досељеници населили нема. Можда су незадовољни условима отишли даље (Milošević, 2006: 131). По наговору карловачког епископа доселили су се из Сарајева у Ријеку 1769. трговци: Ристо Петровић, Никола Рајовић, Вучен Вуковић, Томо Остојић и Крсто Рајовић (Костић, 1957: 40). Досељавају се православни трговци и из Требиња и других насеља у Босни, који извозе жито и угарске производе. Они чине важну трговачку колонију. Декларирали су се као „грко-источњаци“ а тек у 19. веку према националном кључу (Lukežić, 2004²: 292).

У иницијативи за оснивање ратног арсенала у Краљевици 1764, предлаже се за директора Митра Војновића из Трста, рођеног у Херцег-Новом, православца, који је радио код стрица Јована, бродовласника (Karaman, 1992: 35–36). Дванаест трговаца из Босне 23. октобра 1775, путем Ријечког губернија, тражили су од цара допуштење за насељавање у Ријечи и привилегију да изграде храм. Цар је то одобрио тек 1785. (Milošević, 2006: 138–139).

Патент о верској толеранцији Јосифа II аугсбуршким и хелветским верницима и „несједињеним (православним) Грцима“ у аустријским наследним земљама 1781. „допушта приватно исповиједање вјере свугдје гдје они већ немају право јавног исповиједања“. Дозвољава се градња богомоље, школе и покапање мртвих јавно, уз свештеника ако у месту живи 100 некатоличких породица (т. 1), али право наплате *штоле* (*мртвине*) припада католичком жупнику (т. 4) и запослење својих учитеља (т. 2). Допуна Патента од 19. фебруара 1782. одређује да се „у вјерским размирицама ни једна страна не смије служити насиљем или настојати сама их отклонити, већ ствар треба препустити судској пресуди. Они који... псују због њихове вјере... сматрат ће се нарушитељима јавног реда и мира“ (т. 5) (Milošević, 2006: 133–134).

Јозефински попис 1785–87. потврђује да су постојале три некретнине у својини православаца (*denen Grüchen* – Грци), а спомиње и цркву, две куће православне Марије Трикупе, кућу трговца Арсенија Јовановића од Шакабента, рођака патријарха Арсенија IV и браћу Вуковић, Саву, Теодора и Алексија (Toševa Karpowitz, 2015: 33–38).

Црквена општина поновила је 2. јуна 1785. молбу цару за подизање цркве наводећи податак да вредност годишњег извоза духана православних трговаца износи 200.000 форинти. Ријечки Трибунал је 16. новембра 1786.

саставио попис трговаца с подацима о њима. Од 19 трговаца, 15 су Срби, тројица Грци и један Македонац. Најбогатији је Атанасије Михаиловић из Москопоља у Македонији, са капиталом од 35.000 форинти, а иза њега Јован Вуковић из Сарајева, са 33.000 форинти итд. Вредност капитала православаца износила је 238.360 форинти или трећину укупног извоза из Угарске за Ријеку. Трибунал подржава молбу јер „грчке нације располажу знатним новчаним средствима... што та нација не мало унапређује овдашњу трговину... и што би се дозволом слободне вероисповести и друге имућне породице исте вере на Ријеку домамиле“ (Костић, 1957: 44–46). Цар је градњу православне цркве у Ријеци одобрио 10. септембра 1785. Храм је довршен 1790. Православна општина у Ријеци саставила је Статут 1796, али нема доказа да је потврђен (Милошевић, 2006: 138–140). Ријечки патрицији нису подржали грађење цркве делом и зато што је то било против духа просветитељства. На Угарском сабору у Пожуну 1790. као делегат православне општине Ријеке био је Сава Вуковић, из Новог Сада који подноси елаборат о потреби градње нове цесте према Ријеци (Тошева Карповић, 2015: 34–45).

Попис из 1793. спомиње ове велетрговце: *Attelievich* (браћа Димитрије и Алексине, из Сарајева, трговац на велико духаном, житом и кожом и Алексин син Крсто), *Circovic Cristoforo*, *Dani Antonio* и *Spiridone*, *Maurizi Demetrio*, *Ostoich Pietro*, *Petrovich Trifone*, *Rainovich Ignazio*, *Rajovich Teodoro*, *Gassevich Geremia*, *Sacabent Arsenio*, *Vucovich fr.(браћа) Vucovich e Nicolich* (Лукежић, 2015: 16).

Крајем 18. и почетком 19. века уписани трговци и власници мануфактура су: Бајовић (Бојовић) Јосиф и нећак Гавро, из Сарајева, трговци духаном, житом и кожом на велико, Бошковић из Сарајева, Чичић Андрија из Сарајева, Ђирковић Христофор, Дамјановић Остоја из Сарајева, Ђурковић (Ђурковић) Стеван из Шиклоша, Филиповић Јанко из Сарајева, Илић Лазар, Измајловић Константин, Јовановић Лазар из Сарајева, трговац ликерима и духаном, Јовановић од Шакабента Арсеније из Петровардина, трговац духаном, житом и воском на велико, Коста (Костић) Атанасије из Јањине, радионица капута, трговац духаном, житом и уљем на велико, Мамула Максим из Врбовског, Манастериоти Тодор, Матић Тодор, Мауризи Димитрије из Ефеза, *Melissino Giorgio*, власник трговачке фирме, Мијатовић Атанасије из Требиња, Михајловић из Скопја и брат Атанасије, Милодраговић Атанасије и Кристо из Мостара, Милошевић Дамјан из Сарајева, Мусулин Раде, Николић Јован, Остојић Јован, Петар, Јован из Сарајева, Паликућа Никола из Боке которске, Пантелић Гавро из Земуна, Павловић Тодор, Петровић Цветко из Сарајева, Петровић Кристо, Петровић Петар из Требиња и син Петар, Петровић Трифун из Требиња, Рајовић Димитрије, Драго, Ђорђе,

Ђуро, Лука и Тодор из Сарајева, Рашевић Јеремија из Сарајева или Требиња, Разиљ Јован, Секуља (Шекуља) Павле, Симић Лазар из Сарајева, Тодоровић Драго, Ђорђе и Петар из Сарајева, Томић Христофор, Трифић Гаврило, Вучинић Јован и Јаков из Моравица, Вуковић Алексије и Ђорђе из Мостара и Вуковић Тодор из Сарајева (Labus, 2006: 216–225).

7. Закључак

Рад истражује различите правне облике привредне активности и организирања пословних субјеката у поморском пословању и посебно у Ријеци од 16. до краја 18. века. Успешан развој привреде тражи синергију државе која својим прописима подржава привреду, инвентивне појединце и улагање капитала, уз геополитички положај који Ријека има. Ријека је, као „јужни пол Средње Еуропе“ доживела раст током 18. века, а зенит у доба Аустро-Угарске до 1918, као лука угарског дела Монархије.

Православни и српски трговци нису били безначајан фактор у привредној повести Ријеке и од почетка 18. века, путем царских привилегија, стичу право насељавања, трговине и слободе вере стварајући малу али имућну заједницу која је оставила трага у Ријеци. Споменимо још неке занимљиве примере. Срби су били активни у раду Народне читаонице од оснивања 1849/1850, нпр. парох Јован Шорак, сурађујући са Хрватима толико да су у спомен књизи читаонице названи „ступови хрватства у Ријеци“ (Споменкњига 1901: 5). Генерални конзулат Краљевине Србије у Ријеци основан је 1885. (Lukežić, 2004²: 292–302).

Литература/References

Apostolova Maršavelski, M. (1986). *Zagrebački Gradec – Iura possessionaria*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.

Bartulović, Ž. (2014). *Povijest prava i države – Opća povijest*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Bartulović, Ž. (2008). *Povijest hrvatskog prava i države (kompendij)*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Bartulović, Ž. (2004). *Sušak 1919–1947*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Državni arhiv u Rijeci i Adamić.

Bartulović, Ž. (1995). Pravni aspekt srednjovjekovnih bratovština sa osvrtom na Rijeku, *Sveti Vid: Zbornik*. 110–125.

Bartulović, Ž. Aflič, M. (2018). Sailor's service from medieval time to modern maritime labour conventions, *Pomorski zbornik*. 55. 11–27.

Бартуловић, Ж. Ранђеловић, Н. (2012). Основи уставне историје југословенских народа. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Beuc, I. (1988). *Povijest država i prava na području SFRJ*, Zagreb: Pravni fakultet Zagreb.

Beuc, I. (1985). *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Pravnopovijesne studije*. Zagreb: Pravni fakultet Zagreb.

Beuc, I. (1969). *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527–1945)*. Zagreb: Arhiv Hrvatske.

Boras, M. Margetić, L. (1998). *Rimsko pravo*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Бујуклић, Ж. (2016). *Римско приватно право*. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет.

Cvitanić, A. (1979). Naše srednjovjekovno pomorsko pravo, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, XVI. 207–229.

Dubrović, E. (2018). *Rijeka – južni pol Srednje Europe*, Rijeka: Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke.

Dubrović, E. (2005). Adamićevi planovi za osnutak prve banke u Rijeci, U: E. Dubrović (prir.) *Adamićevo doba 1780–1830, Riječki trgovac u doba velikih promjena* (str. 86–89). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Dubrović, E. (2005). Adamićevi prijedlozi za razvoj trgovine i izvoza preko riječke luke, U: E. Dubrović (prir.) *Adamićevo doba 1780–1830, Riječki trgovac u doba velikih promjena* (str. 184–185). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Faber, E. (2001). Carska gospodarska politika na Jadranu od 1717. do 1776. U: E. Dubrović (prir.), *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet* (str. 67–88). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Herkov, Z. (1979). *Gradnja ratnih brodova u Kraljevici 1764–1767*. Pazin – Rijeka: Historijski arhiv Pazina i Rijeke.

Hauptman, F. (1953). Pregled povijesti Rijeke do Bachova apsolutizma. U: *Rijeka, zbornik* (str. 203–214). Zagreb: Matica hrvatska.

Herkov, Z. (1948). *Statut grada Rijeke*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Ilustrirana povijest jadranskog pomorstva (1975). Zagreb: Stvarnost.

- Kandić, Lj. (1983). *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*. Beograd: Savremena administracija.
- Karajović, E. (1997). *Dioklecijanov edikt o cenama*. Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu.
- Karaman, I. (1992). *Jadranske studije*. Rijeka: ICR.
- Klinger, W. (2006). Prva globalizacija: kolonijalna ekspanzija i trgovačke kompanije. U: E. Dubrović (prir.), *Doba modernizacije, 1780–1830, More, Rijeka, Srednja Europa* (str. 13–21). Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Kobler, G. (1996). *Povijest Rijeke*, knj. druga, Opatija: Preluk.
- Костић, М. (1957). Српско трговачко насеље на Ријеци у XVIII веку. Историски часопис. Орган Историског института САН. VII. 37–49.
- Kostrenčić, M. (1915). Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka. *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*. 5. 281–296.
- Kostrenčić, M. (1914). Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka. *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*. 9. 960–964.
- Labus, N. (2006). Trgovci i vlasnici manufakatura u Rijeci. U: E. Dubrović (prir.), *Temelji moderne Rijeke 1780–1830. Gospodarski i društveni život* (str. 216–225). Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Labus, N. (2005). Adamićev i Mihanovićev prijedlog osnivanja Privilegiranog ugarskog društva. U: E. Dubrović (prir.), *Adamićevo doba 1780–1830, Riječki trgovac u doba velikih promjena* (str. 332–228). Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Lukežić, I. (2015). *Gospodarska komora u Rijeci od Ilirskih provincija do danas*, Rijeka: Hrvatska gospodarska komora – Županijska komora Rijeka.
- Lukežić, I. (2005), Životopis Andrije Ljudevita Adamića, U: E. Dubrović (prir.), *Adamićevo doba 1780–1830, Riječki trgovac u doba velikih promjena* (str. 15-75), Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Lukežić, I. (2004). *Povijest riječkih konzulata*. Rijeka: Adamić.
- Lukežić, I. (2004)². *Riječke glose, Opaske o davnim danima*. Rijeka: ICR.
- Margetić, L. (2000). *Zagreb i Slavonija, Izbor studija*. Zagreb – Rijeka: HAZU, Vitagraf, Adamić.
- Margetić, L. (1998). *Opća povijest prava i države*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Margetić, L. (1997). *Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Obvezno pravo*. Zagreb – Rijeka: HAZU, Vitagraf, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Margetić, L. (1995). *Antika i srednji vijek, Studije*. Zagreb: HAZU, Vitagraf i Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Margetić, L., Apostolova Maršavelska, M. (1990). *Hrvatsko srednjovjekovno pravo – vrela s komentarom*. Zagreb: Narodne novine.

Margetić, L., Sirotković, H., Bartulović, Ž. (1989). *Vrela iz pravne povijesti naroda SFR Jugoslavije*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Milošević, M. (2006). Vjerska i građanska snošljivost u Rijeci, U: E. Dubrović (prir.), *Temelji moderne Rijeke 1780–1830. Gospodarski i društveni život* (str. 131–141). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Petranović, A. (2018). “Riječko” uz rimsko pravo (ex Statuto Terrae Fluminis anno MDXXX, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 39/3. 25–47.

Pravoslavlje u Rijeci i na sjevernom Jadranu u ranom novom vijeku (2017). Program rada, Sažeci izlaganja. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Ress, I. (2005). Adamić i Mihanović na Saboru u Požunu, U: E. Dubrović (prir.) *Adamićevo doba 1780–1830, Riječki trgovac u doba velikih promjena* (str. 187–221). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Spomenknjiga (1901). Sušak: Narodna čitaonica.

Statut grada Dubrovnika 1272. (1990), Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik.

Statut Grada Splita (1988). Split: Književni krug Split.

Šišul, N. (2006). Gospodarska politika Austrije i Rijeka 1780–1830. U: E. Dubrović (prir.), *Doba modernizacije, 1780–1830, More, Rijeka, Srednja Europa* (str. 77–99). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Šundrica, Z. (1972). *Prijevod sedme knjige Dubrovačkog statuta*. Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik.

Tadić, K. (2006). Riječka kasina i čitanje novina, u: E. Dubrović (prir.), *Temelji moderne Rijeke 1780–1830, Gospodarski i društveni život* (str. 143–151). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Torcoletti, L. M. (1954). Le confraternite fiumane, *Fiume, Rivista semestrale di Studi Fiumani*, 2. 83–89.

Toševa Karpowicz, Lj. (2015). *Masonerija, politika i Rijeka (1785–1944)*, Rijeka: Državni arhiv u Rijeci.

Trkulja, M. (2006). Rijeka – središte manufakturne proizvodnje. U: E. Dubrović (prir.), *Temelji moderne Rijeke 1780–1830, Gospodarski i društveni život* (str. 43–65). Rijeka: Muzej grada Rijeke.

Žic, I. (2003). Riječki orao, venecijanski lav i rimska vučica, Rijeka: Adamić.

Žic, I. (1988). *Kratka povijest grada Rijeke*, Rijeka: Adamić.

Željko Bartulović, LL.D.,

Full Professor,

Faculty of Law, University of Rijeka, Croatia

RIJEKA'S EXAMPLE OF THE EVOLUTION OF COMMERCIAL LEGAL ACTS AND FORMS OF MERCHANT ORGANISATION BY THE END OF THE 18TH CENTURY

Summary

The author researches the legal history aspect of the evolution of business activities and the influence of the state on the development of different forms of business activities. Besides referring to some examples from the Antiquity, the author analyzes medieval forms of business, particularly in maritime affairs at the Adriatic area. They were developed without special influence of public authorities, through business practices and trade usages. At the Croatian hinterland, the influence of the sovereign as the bearer of public authority upon the development of economy is reflected in the Golden Bull of 1242, an edict issued to Gradec (part of today's Zagreb). The Statute of Rijeka from the year 1530 contains additional commercial norms that bear witness about a tendency of local authorities to ensure safety of business transactions and quick judicial resolution of disputes between merchants and shippers. In 1717, Emperor Charles VI proclaimed the freedom of navigation at the Adriatic Sea. Thus, Rijeka and Trieste became "porto franco", which was a new incentive for commercial growth, particularly in maritime affairs. During the 18th century, the sovereigns embarked on a series of administrative and economic reforms which were accompanied by establishing merchandise companies, rudimentary joint stock companies involved in different activities, and a growing number of individual merchants.

Key words: *commercial norms, 18th century, Rijeka, Serbs.*

